

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 316.334:37

О.А. ХОМЕРІКІ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано основні напрями розвитку вищої освіти в умовах інформаційного суспільства: масовизація, децентралізація освіти, підвищення автономізації вишів, формування системи безперервної освіти протягом життя, посилення недержавного сектора вищої освіти тощо. Досліджено особливості сучасних університетів, зокрема поліфункціональність, орієнтованість на наукові дослідження, сучасні напрями науки, високі технології й інноваційний сектор, високий ступінь інформаційної відкритості, конкурсність і селективність відбору студентів та ін.

Ключові слова: вища освіта, масовизація, децентралізація вищої освіти, безперервна освіта.

Актуальність проблематики. На сучасному етапі розвитку людства все більше починає актуалізуватися питання обмеженості та небезпеки його подальшого зростання у вигляді суто економічного прогресу і технічної потужності, а також та обставина, що майбутній розвиток все більше визначається рівнем культури, розуміння і мудрості людини. Формування, духовне становлення людини відбувається вже не в традиційних рамках, коли соціальний статус батьків майже автоматично визначав як суспільну, так і духовну долю практично кожної людини. Прогресуючий розпад і силових, і ідеологічних структур традиціоналізму забезпечив певну свободу вибору свого майбутнього майже кожною особистістю. У зв'язку із цим у подоланні кризи цивілізації, у вирішенні глобальних проблем людства величезна роль має належати освіті.

Відтак, в умовах становлення інформаційного суспільства та суспільства знань з особливою гостротою постає питання щодо модернізації системи вищої освіти в напрямі її масовизації, децентралізації, безперервності. Потреба в безперервній освіті пов'язана з коротким "життєвим циклом" знань, навичок і професій у сучасній культурі. Постійна і безперервна технологічна революція перетворює здобуті знання та засвоєні звички з блага на тягар і швидко скорочує термін життя корисних навичок, які нерідко втрачають свою застосовність і корисність за більш короткий термін, ніж той, що вимагається на їх засвоєння та підтвердження університетським дипломом. У світі щорічно оновлюється 5% теоретичних і 20% професій-

них знань. Відтак, в інформаційному суспільстві вищу освіту можна розглядати як інформаційний процес, що забезпечує важливі соціальні завдання макрорівня – інтеграцію й ідентифікацію соціуму, і мікрорівня – формування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному світі.

Мета статті – здійснити ґрунтовний аналіз основних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах становлення інформаційного суспільства та суспільства знань.

Дослідженням проблем модернізації вищої освіти в країнах ЄС займалися такі дослідники, як: Н. Абашкіна, Н. Авшенюк, В. Андрущенко, Р. Антонюк, Є. Бражнік, А. Василюк, В. Кремень, П. Кряжев, С. Курбатов, К. Настояща, Н. Ничкало, Л. Пуховська, А. Сбруєва, Ю. Соколович-Алтуніна та ін.

Історичне призначення сучасної системи освіти – забезпечити досягнення гармонії технічної та духовної культури у свідомості суспільства і людини в умовах складної постіндустріальної цивілізації, яка, на думку провідних дослідників цієї проблеми – Д. Белла і Е. Тоффлера, несе в собі фрагментацію громадських зв'язків, свідомості та діяльності окремої особистості. Відбувається крах спільності, сенсу життя і структур повсякденності та людини, що з особливою гостротою відчувають молоді люди. Початок цих процесів у 50-х рр. минулого сторіччя відображено, зокрема, у працях Д. Рісмен “Самотня юрба” і Е. Тоффлера “Футурошок”. На думку вітчизняних соціологів, у 90-х рр. ХХ ст. цей процес набув системного і незворотного характеру, при цьому перед системою освіти “постало завдання не просто побудови більш ефективного механізму спадкоємності культури, але інституційної участі у побудові нової культури. І ця нова культура покликана стати основою життєздатності соціальних систем і кожної людини” [1, с. 25].

В епоху інформаційного суспільства соціальний інститут освіти як складна, відкрита, нерівноважна, нелінійна система починає швидко диференціюватися: з нього виділяються раніше існуючі інституційні практики – вища освіта, безперервна освіта, додаткова освіта, віртуальна освіта, дистанційна освіта тощо, які стають самостійними соціальними інститутами. Особливе місце серед цих соціальних інститутів належить вищій освіті, яка при переході до нової соціокультурної реальності в 60–70-х рр. минулого сторіччя була названа основним соціальним інститутом.

Роль освіти в умовах інформаційного суспільства виявляється у такому:

- освіта стає ефективним засобом управління інформаційними потоками і гармонізації інформаційних процесів. Вона визначає доцільність вибору й використання інформації;
- освіта відіграє важливу роль позитивного і продуктивного орієнтування в інформаційному полі, вона дає змогу систематизувати знання за критеріями їх цінності та змісту. Освіта, інтегруючи знання й цінності, професіоналізм і культуру, полегшує інформаційну діяльність, дає змогу

протистояти негативним інформаційним впливам, ефективно оцінювати і відбирати інформацію, визначати її достовірність;

– освіта сприяє виробництву знання, яке сьогодні стає більш важливим, ніж матеріальне виробництво. Знання дають нові технології матеріальному виробництву і сприяють підвищенню його продуктивності. Інвестиції у виробництво знань дають значну віддачу, у зв'язку із чим виникає проблема управління знаннями як особливим видом інформації. Освіта – це умова і механізм управління знаннями;

– освіта формує соціальну та професійну компетентність, яка дає можливість оперувати знаннями в певних видах діяльності людини, навички роботи з інформацією;

– освіта – це одна з важливих цінностей суспільства, що визначає і потребу в інформації, і механізм її використання в житті та продуктивній діяльності людини [2, с. 12].

До останнього десятиріччя ХХ ст. вища освіта зіткнулася із безліччю проблем: розширення вищої освіти від масової до загальної; перетворення університетів і вишів університетського сектора в комплексні навчально-наукові та виробничі структури з новими функціями, включаючи сприяння соціальної мобільності та вирішення глобальних проблем; підвищення ролі вищої освіти в соціально-економічному розвитку, утримання позицій держав на світових ринках і, як наслідок, зростання вимог, що висувуються до неї державою і суспільством; фінансові обмеження і жорсткість підзвітності вишів, зміна організаційної культури університетів та ін.

В умовах становлення інформаційного суспільства вища освіта стала розвиватися швидкими темпами. У другій половині ХХ ст. кількість студентів у всіх країнах світу зросла з 6,5 до 88,2 млн осіб, тобто більше ніж у 13 разів. Кількість європейських студентів за цей час збільшилася з 2,5 до 21,8 млн осіб, а кількість студентів Північної Америки – з 2,4 до 16,0 млн осіб. За даними американських дослідників, якщо в 1940 р. серед жителів США приблизно один із чотирьох громадян (24,5%) у віці 25 років і вище закінчував чотирирічний (і більше) курс навчання у коледжі, то до 1997 р. вже 82,1% американців тієї самої вікової групи здобували вищу освіту [3, с. 114]. За прогнозами, до 2014 р. кількість студентів США становитиме 20,1 млн осіб. Постійне зростання спостерігалось і серед самих ВНЗ. У кінці 40-х рр. минулого століття ВНЗ були тільки в чверті країн світу, у дев'яти країнах налічувалося понад 100 тис. студентів (Індія, Італія, Китай, Сполучене Королівство, США, СРСР, колишня ФРН, Франція і Японія).

До кінця 90-х рр. ХХ ст. практично в усіх країнах існував принаймні один ВНЗ, у 68 країнах кількість студентів перевищувала 100 тис. осіб, а в 21 країні – 1 млн (Австралія, Аргентина, Бразилія, Німеччина, Індія, Індонезія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Мексика, Республіка Корея, Росія, Сполучене Королівство, США, Таїланд, Туреччина, Україна, Філіппіни, Франція і Японія).

Такий масовий розвиток вищої освіти пов'язаний з явними вигодами як соціально-економічного, так і соціокультурного характеру, які виявля-

ються як на макрорівні всього суспільства, так і на мікросоціальному рівні окремої особистості.

Поява в середині ХХ ст. масової вищої освіти мала дві протилежні особливості. З одного боку, вона давала змогу задовольнити зростаючі потреби суспільства й окремої особистості в новому рівні освіти, а з іншого – порушувало століттями сформовані традиції елітарності вищої освіти.

Термін “елітна освіта” використовується у літературі неоднозначно, часом у різних сенсах. Найчастіше елітною називають освіту високої якості. Крім того, під елітною освітою розуміють також освіту, спрямовану на підготовку еліти – політичної, економічної, культурної. Узагальнюючи досвід розвитку світового інституту вищої освіти, Х. Ортега-і-Гассет у праці “Місія університету” писав про те, що саме університети є центрами виховання інтелектуальної еліти, тому що в них закладена ідея елітаризації суб’єкта освіти. Місію університету Х. Ортега-і-Гассет вбачає у вихованні “аристократії талантів”, які є ферментами розвитку світової культури [4, с. 519].

Такі особливості вищої освіти складаються уже в перших університетах. Незважаючи на те, що в доіндустріальному суспільстві епохи Середньовіччя і навіть Нового часу належність до керівного класу не означала автоматично належність до освіченої верстви, випускники перших університетів вже відігравали в суспільстві помітну роль. Елітарність перших університетів визначалася, перш за все, недоступністю вищої освіти – її могли здобути тільки від 1 до 5% населення і лише представники вищого стану.

Така ситуація пояснювалася тим, що на повсякденне життя доіндустріального суспільства освіта справляла незначний вплив: з освіченою людиною представник середньовічного соціуму міг жодного разу не зустрітися протягом усього життя. Зростання значення освіти починається в індустріальному суспільстві під впливом Промислової революції ХVІІІ ст., коли збільшується кількість ВНЗ, але освіта все одно залишається елітарною. Але в індустріальному суспільстві елітарність освіти набуває іншого характеру: вона стає більш глибокою, більш престижною. Поряд із цим масова освіта сприяє урівнюванню стартових можливостей індивідів, розвитку конкуренції, прояву більш талановитих особистостей, звільненню від жорстких станових рамок і умовностей, властивих доіндустріальному суспільству. Таким чином, розвиток індустріального суспільства привів до принципово нового характеру поширення знання. Масова освіта створила екзотеричне поширення знань, коли її здобуває широке коло людей, практично безвідносно до їх походження, соціального і матеріального становища.

Масова освіта індустріального суспільства – це, перш за все, загальна освіта. Вища освіта в доіндустріальному суспільстві залишається елітарною і майже недоступною для широких верств суспільства. Але Промислова революція в ХІХ ст. починає диктувати свої потреби вищій освіті, що сприяло початку боротьби за модернізацію і масовизацію вищої освіти, яка завершилася створенням “ідеальної моделі” університету та відкриттям

ВНЗ нового типу спочатку в Берліні (Берлінський університет відкрився у 1810 р.), а потім і в Лондоні. Суспільство потребує величезної кількості інженерів і вчених у галузі природничих наук, тому університети перебували під потреби індустріального суспільства.

Аналогічно відбувалася і зміна вищої освіти при переході від індустріального до постіндустріального суспільства. Ще на початку 50-х рр. минулого століття А. Вебер підкреслював кількісні та якісні відмінності сучасного йому університету та ідеальної моделі XIX ст. Головними завданнями університетського управління у перехідний період соціолог вважає зближення університету з історичною ситуацією, збереження у дійсно революційній ситуації університету з його колишніми принципами й ідеями, надання йому в новій ситуації нового образу, виходячи із центру модифікованого формування особистості.

Але і в новому постіндустріальному суспільстві знамениті університети світу, такі як Гарвард, Єль, Стенфорд, Сорбонна, Оксфорд, Кембридж, продовжували виконувати елітні функції. Американський дослідник елітної освіти Верспур пише, що подібні університети “дуже подібні у своїх функціях: вони репродукують процес селекції еліт” [4, с. 520]. До особливостей сучасних елітних університетів можна віднести:

- поліфункціональність (здатність як генерувати нові знання, так і транслювати їх);
- орієнтованість на наукові дослідження, сучасні напрями науки, високі технології та інноваційний сектор в економіці; високий рівень професорсько-викладацького складу;
- високий ступінь інформаційної відкритості та інтеграції у світову систему науки й освіти;
- сприйнятливість до світового досвіду;
- конкурсність і селективність відбору студентів;
- формування в університеті та навколо нього особливого інтелектуального середовища, специфічного науково-технічного й економічного простору;
- прагнення до лідерства всередині регіону і готовність своєчасно реагувати на його потреби і в цілому на потреби країни та світового освітнього співтовариства;
- наявність корпоративної етики, що базується на етосі науки, демократичних цінностях і академічних свободах;
- конкурентоспроможність у галузі підготовки іноземних студентів, особливо за програмами магістратури та докторантури [5, с. 184].

Проте перехід не стільки до постіндустріального, скільки до інформаційного суспільства зробив недостатнім існування у світі тільки елітної вищої освіти. Для задоволення зростаючих потреб суспільства в якісній освіті виникла необхідність масового розширення вищої освіти за рахунок ВНЗ зі скороченим терміном навчання.

Перші спроби адаптації вищої освіти до нової соціокультурної реальності почалися у середині минулого століття, коли системи вищої освіти

розвинутих країн оперативно відреагували на зміни у сфері економіки. В кінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. для реконструкції сформованих і розвитку нових наукоємних виробництв, підготовки фахівців, орієнтованих для роботи безпосередньо на виробництві, був створений так званий “неуніверситетський сектор” вищої освіти, у який були включені нові типи навчальних закладів зі скороченим терміном навчання. Так, у Великобританії в 60-х рр. було відкрито 30 політехнічних коледжів на 150 тис. місць. У Франції з’явилися університетські технологічні інститути з дворічним терміном навчання. У ФРН в 60–70-х рр. ХХ ст. на базі середніх інженерних шкіл була розгорнута мережа вищих професійних шкіл, у яких навчається близько 25% сучасних німецьких студентів. У США та Японії в цей період спостерігалось швидке зростання студентських контингентів дворічних коледжів, віднесених до неуніверситетського сектора вищої освіти.

Поява поряд з традиційними університетами безлічі установ нового типу – технічних інститутів з більш короткими програмами післядипломної освіти, місцевих коледжів, політехнікум, центрів дистанційного навчання – створила нові можливості для задоволення зростаючого суспільного попиту. “Неуніверситетський сектор” дав змогу швидко пристосуватися до рівня розвитку інформаційних технологій та їх впливу на суспільство, змінам в індивідуальній свідомості, що відповідало потребам формування нового інформаційного виробництва.

Розвиток неуніверситетського сектора сприяв формуванню вже не унітарних систем вищої освіти, що включають тільки університети і прирівняні до них ВНЗ, а нових бінарних систем університетської та неуніверситетської освіти, а потім і тернарних структур вищої освіти, що включають у себе університети / коледжі, політехнічні інститути. Все це і сприяло тому, що різноманітна вища освіта, вінцем якої залишалися університети, була проголошена основним соціальним інститутом постіндустріальної соціокультурної реальності.

Глобалізаційні складові інформаційного суспільства, які більшою мірою визначають ліберально-економічні тенденції розвитку сучасної вищої освіти, внесли свої корективи і в співвідношення державного та приватного секторів у вищій освіті. Якщо до середини ХХ ст. більшість країн світу визнали вищу освіту одним із провідних пріоритетів державного розвитку, то останнє десятиліття минулого століття віддало пріоритет приватному сектору. На межі століть майже в усьому світі вищу школу охопила криза, пов’язана, насамперед, зі скороченням державного фінансування вишів з одночасним зростанням кількості студентів. Одночасно держава стала стимулювати більш активне залучення приватного сектора до фінансування системи вищої освіти, розвиток ринкових відносин у цій сфері.

Приватний сектор вищої освіти – не нове явище кінця ХХ ст., але саме в умовах інформаційного суспільства приватна вища освіта дала змогу створити дешевий і ефективний шлях до масової вищої освіти. Пов’язано це з тим, що приватна вища освіта найбільш швидко й адекват-

но реагує на інновації, які несуть із собою все більш удосконалені інформаційні технології.

Розвиток інформаційного суспільства призвів до структурування вищої освіти за рівнями (неповна вища, вища дипломна, післядипломна), що сприяло розвитку не тільки післядипломної освіти, а й інститутів професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації в рамках безперервної освіти. Існуючий попит на вищу освіту відповідно до поділу вищої освіти на повну і безперервну залежить від ступеня розвитку тієї чи іншої культури. Розширення початкового доступу до вищої освіти спостерігається у деяких країнах, що розвиваються, зокрема, країнах Південно-Східної Азії та Латинської Америки. Вони швидко інтегруються у світове виробництво і торгівлю, а їх населення значно молодше за населення розвинутих країн. У країнах, які переходять від постіндустріальної культури до суспільства економіки знань, зростає необхідність у більш різноманітній і гнучкій вищій освіті, що включає в себе розширений курс навчання, у деяких випадках протягом усього життя, постійне підвищення своєї кваліфікації.

Ці дві тенденції розвитку в структурі масової вищої освіти не є взаємовиключними. Наприклад, у Китаї необхідність початкової вищої освіти існує поряд з потребою постійного підвищення кваліфікації. Близькі тенденції існують і в Західній Європі, Японії, США.

У США підраховано, що з 80-х рр. ХХ ст. зі словника професій зникли 13 тис. понять і з'явилися 11 тис. нових. Якщо 50% старіння знань інженера, випускника 40-х рр. ХХ ст. наставало через 12 років, 1990 р. – через п'ять років, то сьогодні це відбувається значно швидше [6, с. 76].

Підсумовуючи, слід зазначити, що в інформаційному суспільстві вищу освіту можна розглядати як інформаційний процес, котрий забезпечує важливі соціальні завдання макrorівня – інтеграцію та ідентифікацію соціуму, і мікрорівня – формування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному світі. Функції вищої освіти розширюються і включають кілька напрямів: підготовку фахівців до виходу на ринок праці; підготовку громадянина до активних дій у демократичному суспільстві; здатність до саморозвитку; здатність до збереження і розвитку бази знань. Основні напрями розвитку вищої освіти в умовах індустріального суспільства – це масовизація, децентралізація освіти, підвищення автономізації вишів, формування системи безперервної освіти протягом життя, посилення недержавного сектора вищої освіти тощо.

Список використаної літератури

1. Акчурин И.А. Виртуальные миры и человеческое познание. Концепция виртуальных миров и научное познание. – СПб. : РХГИ, 2000.
2. Коротков Э.М. Управление качеством образования / Э.М. Коротков. – М. : Академический проект : Мир, 2006. – 320 с.
3. Налетова И.В. Социология образования / И.В. Налетова. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. – С. 114.
4. Ашин Г.К. Социология политики / Г.К. Ашин, Э.Д. Лозаннский, С.А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2001. – 608 с.

5. Байденко В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В.И. Байденко. – М. : Исслед. центр МГИСС, 2002.

6. Джурицкий А.Н. Развитие образования в современном мире / А.Н. Джурицкий. – М., 1999.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2012.

Хомерики О.А. Основные направления развития высшего образования в условиях информационного общества

В статье анализируются основные направления развития высшего образования в условиях информационного общества: массовизация, децентрализация образования, повышение автономизации вузов, формирование системы непрерывного образования на протяжении жизни, усиление негосударственного сектора высшего образования. Исследуются особенности современных университетов, в частности полифункциональность, ориентированность на научные исследования, современные направления науки, высокие технологии и инновационный сектор, высокая степень информационной открытости, конкурентность и селективность отбора студентов и др.

Ключевые слова: *высшее образование, массовизация, децентрализация высшего образования, непрерывное образование.*

Khomeriki O. Main directions of higher education development in frames of information society

The article dwells upon main directions of higher educational development in frames of information society – crowding, decentralization of education, strengthening of higher educational establishments' atomization, life-continuous higher educational system formation, strengthening of non-state sector of higher education, etc. Main peculiarities of modern universities are also discussed, mainly polyfunctionality, scientific research orientation, modern science directions, higher technologies and information sector, high level of information openness, competitive abilities and selection of students.

Key words: *higher education, crowding, higher education decentralization, continuous education.*